

OD NIEWIDZIALNOŚCI DO SPRAWCZOŚCI: ROLE SPOŁECZNE KOBIET WIEJSKICH W PERSPEKTYWIE POLSKIEJ SOCJOLOGII WSI

Małgorzata DZIEKANOWSKA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ABSTRAKT

Artykuł rekonstruuje sposoby ujmowania ról społecznych kobiet wiejskich oraz analizuje przemiany kategorii opisu ich pozycji społecznej w polskiej socjologii wsi. Tekst ma charakter analityczno-przeglądowy i opiera się na krytycznej analizie literatury z zakresu socjologii wsi, badań nad kobietami wiejskimi oraz studiów genderowych. Przedmiotem analizy są przede wszystkim zmiany w sposobach ujmowania pracy kobiet, ich miejsca w rodzinie i gospodarstwie, relacji władzy, dostępu do zasobów oraz form uczestnictwa w życiu społecznym. Pokazano, że w starszych nurtach badawczych kobiety postrzegano głównie przez pryzmat funkcji rodzinnych i gospodarskich, natomiast późniejsze badania coraz wyraźniej eksponowały ich przeciążenie pracą produkcyjną i reprodukcyjną, ograniczoną autonomię oraz zróżnicowanie doświadczeń społecznych. Transformacja ustrojowa i akcesja Polski do Unii Europejskiej poszerzyły zakres kobiecej aktywności społecznej, zawodowej i obywatelskiej, a zarazem zmieniły sposoby badania ról kobiecych: od opisu ich funkcji w rodzinie i gospodarstwie ku analizie sprawczości, relacji władzy, dostępu do zasobów oraz zróżnicowania doświadczeń kobiet wiejskich. Wnioskiem płynącym z artykułu jest stwierdzenie, że ewolucję polskiej socjologii wsi w odniesieniu do społecznych ról kobiet można opisać jako przejście od niewidzialności kobiet jako autonomicznych podmiotów analizy do coraz pełniejszego rozpoznania ich sprawczości, przy jednoczesnym utrzymywaniu się ograniczeń strukturalnych. Zmiana ta była zbieżna z szerszymi przemianami

paradygmatycznymi w międzynarodowej *rural sociology* oraz wzrostem znaczenia metod jakościowych, które pozwoliły lepiej uchwycić doświadczenie, podmiotowość i różnicowanie ról kobiet wiejskich.

Słowa kluczowe: kobiety wiejskie, socjologia wsi, gender, sprawczość kobiet, intersekcyjność

WSTĘP

Problematyka kobiet wiejskich zajmuje dziś istotne miejsce w polskiej socjologii wsi, choć przez długi czas była w niej obecna raczej fragmentarycznie niż jako samodzielny, wyraźnie wyodrębniony obszar badawczy. W klasycznych analizach społeczności wiejskich kobiety pojawiały się najczęściej w kontekście rodziny, gospodarstwa domowego, pracy w rolnictwie lub podtrzymywania porządku kulturowego, rzadziej natomiast jako samodzielne aktorki zmian społecznych. Tymczasem współczesne badania pokazują, że bez uwzględnienia doświadczeń, aspiracji i form aktywności kobiet nie sposób adekwatnie opisać przemian polskiej wsi, zarówno w wymiarze ekonomicznym, jak i społecznym, kulturowym czy politycznym (m.in. Halamska, 2011; Matysiak, 2015b; Michalska, 2013; Ostrowski, 1994; Tryfan, 1968, 1987).

Rozwój badań nad kobietami wiejskimi w Polsce dobrze odzwierciedla szersze przeobrażenia samej wsi. W pracach z lat 60. i 70. oraz częściowo 80. XX wieku akcentowano przede wszystkim pozycję społeczną kobiety wiejskiej, jej obowiązki rodzinne i rolę w gospodarstwie rolnym (Gałąj, 1965, 1968; Kocik, 1976, 1986; Kozakiewicz, 1981, 1982; Tryfan, 1968, 1976, 1983, 1987). W okresie transformacji ustrojowej oraz po wejściu Polski do Unii Europejskiej coraz wyraźniej zaczęto zwracać uwagę na przedsiębiorczość kobiet, ich aktywność społeczno-zawodową, uczestnictwo w organizacjach lokalnych, edukację i wykształcenie, mobilność zawodową, a także na różnicowanie ich sytuacji zależnie od klasy społecznej, typu gospodarstwa czy lokalnego rynku pracy (Chylek i Lewczuk, 1996; Gutkowska, 2004; Kaczor-Pańków, 1996; Mydlak, 1996). W rezultacie kobieta wiejska przestała być ujmowana wyłącznie jako strażniczka tradycji i domowego ładu, a zaczęła być analizowana również jako uczestniczka modernizacji, liderka lokalna, aktorka życia publicznego i podmiot negocjujący własną pozycję między tradycją a nowoczesnością (Chmielewska, 2015; Marks-Krzyszkowska, 2021; Michalska, 2013, 2015; Wrzochalska, 2015).

Szczególnie interesującym polem badawczym pozostaje napięcie między utrzymywaniem się tradycyjnych oczekiwań wobec kobiet a poszerzaniem się zakresu ich aktywności społecznej, zawodowej i publicznej na wsi. Z jednej strony badania wskazują na utrzymywanie się tradycyjnych oczekiwań wobec kobiet, związanych z opieką, rodziną i odpowiedzialnością za codzienną organizację życia domowego, z drugiej zaś dokumentują wzrost aspiracji edukacyjnych, zawodowych i obywatelskich wśród kobiet (Marks-Krzyszkowska, 2021; Michalska, 2013, 2015). W tym sensie sytuacja kobiet wiejskich staje się jednym z najważniejszych wskaźników przemian społecznych na wsi, ponieważ to w ich biografiach szczególnie wyraźnie widoczne są procesy

dezagraryzacji, dywersyfikacji źródeł dochodu, rozwoju kapitału społecznego, zmian stylów życia oraz przeobrażeń relacji władzy na poziomie lokalnym (Bilewicz i Bukraba-Rylska, 2021; Górlach i in., 2012; Urbańska, 2018).

Ważny nurt analiz koncentruje się również na reprezentacjach kobiet wiejskich w dyskursie publicznym i kulturze. Dotyczy to zarówno pamiętników chłopskich, w których można odczytywać historyczne wzory kobiecości, pracy i macierzyństwa (Chałasiński, 1938; Pawłowska, 2015; Thomas i Znaniecki, 1918–1920), jak i współczesnych przedstawień medialnych ukazujących kobiety wiejskie przez pryzmat stereotypów, wzorców serialowych czy narracji o ubóstwie i wykluczeniu (Górniak, 2015; Laciak, 2015). Tego rodzaju ujęcia pozwalają uchwycić nie tylko społeczne warunki życia kobiet na wsi, lecz także sposoby symbolicznego konstruowania ich miejsca w społeczeństwie. Analiza sytuacji kobiet wiejskich wymaga więc jednoczesnego uwzględnienia wymiaru materialnego, instytucjonalnego i kulturowego.

Osobne znaczenie mają badania poświęcone uczestnictwu kobiet w lokalnych strukturach władzy i życiu publicznym. W ostatnich latach wykazano, że kobiety coraz częściej angażują się w prace samorządów, działalność stowarzyszeń, kół gospodyń wiejskich i innych organizacji lokalnych, choć skala tej obecności nadal jest ograniczana przez bariery strukturalne i kulturowe (Matysiak, 2013, 2015; Zajda, 2015). W tym kontekście wieś jawi się nie tylko jako przestrzeń podtrzymywania tradycyjnych nierówności, lecz również jako obszar stopniowej zmiany, w którym kobiety współkształtują nowe wzory przywództwa, aktywności obywatelskiej i rozwoju wspólnot lokalnych (Biejat i Wójcikowska, 2015; Rodak i Szawiel, 2015; Sawicka, 1996).

Warto podkreślić, że podejmowanie problematyki pozycji i ról kobiecych w polskiej socjologii wsi nie stanowi jedynie prostego odzwierciedlenia przemian społecznych zachodzących na obszarach wiejskich, lecz jest także zdeterminowane określonymi warunkami wytwarzania wiedzy naukowej, szczególnie jej założeń aksjologicznych, ram ideologicznych, stosowanych metod badawczych oraz struktury środowiska badawczego. Sposób ujmowania problematyki kobiet wiejskich zależał zatem zarówno od dominujących wyobrażeń o płci, rodzinie i porządku społecznym, jak i od tego, jakie narzędzia badawcze uznawano w danym momencie za adekwatne do opisu rzeczywistości wiejskiej. Zwrot ku jakościowym metodom badawczym oraz wyraźne włączenie problematyki gender przyczyniły się do zmiany perspektywy, z jakiej postrzegano kobiety wiejskie. Zaczęto ujmować je nie tylko przez pryzmat ról rodzinnych i gospodarskich, lecz również jako podmioty doświadczenia, działania i społecznej sprawczości. Umożliwiło to wydobycie z pola analizy takich kwestii, jak niewidzialna praca kobiet, relacje władzy w rodzinie i gospodarstwie, codzienne praktyki negocjowania ról społecznych oraz wewnętrzne zróżnicowanie doświadczeń kobiet na wsi. Zmiana ta widoczna jest również w przesunięciu od opracowań tworzonych głównie przez mężczyzn ku badaniom coraz częściej prowadzonym przez kobiety, co wiąże się z redefinicją samego przedmiotu analizy, od ujmowania kobiet jako elementu struktury rodziny i gospodarstwa ku traktowaniu ich jako samodzielnych podmiotów doświadczenia i działania społecznego.

Polskie badania nad rolami kobiet na wsi można odczytać jako część szerszej ewolucji międzynarodowej *rural sociology*, ponieważ wpisują się one w przejście od klasycznych analiz rodziny i gospodarstwa zdominowanych przez paradygmat agrarny, przez kryzys narracji modernizacyjnych, po feministyczny i intersekcyjny zwrot w badaniach nad wsią. Zmiana ta polegała na odejściu od ujmowania kobiet jedynie jako elementu porządku rodzinnego ku analizie ich pracy, sprawczości, relacji władzy i zróżnicowanych doświadczeń społecznych w warunkach restrukturyzacji wsi oraz przemian agrarnych (Bryant i Pini, 2011; Little, 2014; Murdoch i Pratt, 1993; Whatmore, 1991). W tym sensie polska socjologia wsi nie rozwijała się w izolacji, lecz stopniowo wchodziła w ten sam nurt, który w skali międzynarodowej prowadził od badań nad „rolą kobiet” do analizy gender, intersekcyjności i społecznej reprodukcji zmiany agrarnej.

Z tej perspektywy celem niniejszego artykułu jest ukazanie, że problematyka kobiet wiejskich stanowi jeden z kluczowych wymiarów współczesnej socjologii wsi. Analiza dorobku badawczego poświęconego tej kwestii pozwala bowiem uchwycić nie tylko ewolucję ról społecznych kobiet, lecz także przemiany sposobów opisywania i badania wsi w polskiej humanistyce i naukach społecznych. Kobiety wiejskie nie są już jedynie „uzupełnieniem” opisu społeczności lokalnej, lecz stają się pełnoprawnymi podmiotami badań nad zmianą społeczną, codziennością, władzą, nierównościami i kulturą wsi. Podstawę metodologiczną artykułu stanowi krytyczny przegląd literatury przedmiotu, obejmujący prace z zakresu socjologii wsi oraz badań nad kobietami wiejskimi, co umożliwia rekonstrukcję głównych nurtów interpretacyjnych, zmian perspektywy badawczej oraz najważniejszych luk występujących w dotychczasowym dorobku.

TRADYCJE BADAŃ NAD KOBIETĄ W KLASYCZNEJ POLSKIEJ SOCJOLOGII WSI¹

W badaniach okresu międzywojennego kobieta wiejska była przedstawiana przede wszystkim przez pryzmat rodziny, gospodarstwa oraz tradycyjnego porządku społecznego. Akcentowano jej podporządkowanie rodzinie i wspólnotce, ciężką pracę fizyczną, odpowiedzialność za prowadzenie domu i wychowanie dzieci, a zarazem ograniczoną podmiotowość w życiu publicznym (Michalska, 2019). W tym ujęciu kobieta jawiła się nie tyle jako autonomiczna aktorka życia społecznego, ile raczej jako strażniczka codzienności, podporządkowana obowiązkowi, pracy i normom obyczajowym (por. Pawłowska, 2015). Sytuację kobiet wiejskich wyznaczały przede wszystkim warunki życia tradycyjnej rodziny chłopskiej, silnie sprzężonej z gospodarstwem rolnym i podporządkowanej logice przetrwania. Był to świat naznaczony biedą, przeludnieniem agrarnym, kryzysem gospodarczym i niepewnością jutra, w którym gospodarstwo nie tylko stanowiło podstawę bytu, ale także kształtowało relacje wewnątrzrodzinne oraz wyznaczało miejsce rodziny i jej członków w hierarchii lokalnej społeczności

¹ Przez klasyczną polską socjologię wsi autorka rozumie przede wszystkim wcześniejszy etap rozwoju tej subdyscypliny, ukształtowany od końca XIX wieku do mniej więcej drugiej połowy XX wieku, zanim do badań nad wsią na szerszą skalę włączono perspektywy genderowe, feministyczne i intersekcyjne.

wiejskiej. W tym układzie kobieta była jednocześnie niezbędna dla funkcjonowania rodziny i strukturalnie podporządkowana mężczyźnie jako głowie tej rodziny oraz reprezentantowi gospodarstwa na zewnątrz (por. Michalska, 2019).

W klasycznej socjologii wsi kobiety są obecne, ale nieupodmiotowione. W badaniach takich jak prace Floriana Znanieckiego i Józefa Chałasińskiego kobieta pojawiała się głównie jako element patriarchalnej struktury rodzinnej (Chałasiński, 1938; Thomas i Znaniecki, 1918–1920). W *Chłopie polskim w Europie i Ameryce* (Thomas i Znaniecki, 1918–1920) wątki dotyczące kobiet koncentrują się przede wszystkim wokół ról rodzinnych, małżeństwa, macierzyństwa, kontroli moralnej i doświadczenia migracji. Kobiety są obecne jako córki, żony i matki oraz uczestniczki procesów dezorganizacji i reorganizacji rodziny chłopskiej, jednak rzadko stają się autonomicznym przedmiotem refleksji teoretycznej. Ich pozycja społeczna jest silnie związana z rodziną, a nie z autonomicznym statusem jednostki. Sprawczość jest ukazana tylko pośrednio, jako zdolność podtrzymywania życia rodzinnego, współudział w pracy i przetrwaniu gospodarstwa oraz codzienna aktywność ekonomiczna w warunkach niedoboru. Małżeństwo stanowi centralny czynnik organizacji życia kobiety, główny punkt zwrotny biografii i podstawowy wyznacznik jej miejsca w strukturze społecznej. Obecny jest także motyw kontroli obyczajowej i moralnej, zwłaszcza w obszarze reputacji, małżeństwa i macierzyństwa. Kobiece zachowanie jest oceniane przez wspólnotę bardziej rygorystycznie niż męskie, a naruszenie norm obyczajowych ma dla kobiety dużo poważniejsze konsekwencje społeczne. Bardzo istotna jest też rola matki, przedstawianej jako strażniczka ciągłości rodziny i osoba odpowiedzialna za socjalizację dzieci. Jednocześnie jej rola ma charakter bardziej obowiązkowy niż emancypacyjny: matka jest ważna, ale niekoniecznie silna w sensie instytucjonalnym.

Istotnym, choć nie zawsze wyodrębnianym wprost wątkiem *Chłopa polskiego w Europie i Ameryce* pozostaje doświadczenie kobiet w kontekście migracji, rekonstruowane na podstawie listów i autobiografii włączonych do materiału źródłowego. Thomas i Znaniecki ukazują, że migracja podważa dotychczasowy porządek rodzinny, przeobraża relacje między małżonkami, rodzicami i dziećmi oraz osłabia tradycyjne mechanizmy kontroli wspólnotowej. Kobiety jawią się tym samym jako uczestniczki procesu, w którym tradycyjna rodzina chłopska ulega napięciom, dezorganizacji i częściowej reorganizacji. Szczególnie wyraźnie widoczne są tu relacje matek i dzieci, żon i mężów, a także sytuacja kobiet pozostających w kraju wobec migracji mężczyzn. Dokumentalny charakter dzieła sprawia, że zachowuje ono aktualność interpretacyjną, umożliwiając odczytanie go również z perspektywy relacji matek i córek, małżeńskich negocjacji ról oraz kobiecych sposobów przeżywania doświadczenia migracyjnego (por. Delcroix, 2019).

KOBIETY W STRUKTURZE SPOŁECZNEJ WSI W OKRESIE PRL

W socjologii wsi okresu PRL kobiety były przedstawiane jako osoby niezbędne dla podtrzymywania życia rodzinnego i gospodarczego, choć ich wkład nie znajdował pełnego odzwierciedlenia w społecznym prestiżu i pozycji. Badacze zgodnie wskazywali, że bez

pracy kobiet nie sposób zrozumieć funkcjonowania rodziny chłopskiej ani gospodarstwa rodzinnego, ponieważ to właśnie kobiety łączyły obowiązki domowe, opiekuńcze i produkcyjne, wykonując pracę rozpiętą między sferą reprodukcji a sferą wytwarzania (Tryfan, 1968, 1976, 1981). Jednocześnie ich pozycja społeczna nadal była opisywana przede wszystkim przez pryzmat rodziny i gospodarstwa. Kobieta wiejska jawiła się więc głównie jako współtwórczyni porządku rodzinnego i ekonomicznego, rzadziej zaś jako samodzielny podmiot interesu społecznego (Gałąj, 1965, 1968).

Modernizacja wsi w realiach PRL miała z tego punktu widzenia charakter ambiwalentny. Z jednej strony prowadziła do postępu w kształceniu kobiet, wzrostu ich aktywności zawodowej, mobilności społecznej i szerszego uczestnictwa w życiu organizacyjnym oraz instytucjonalnym. Z drugiej jednak strony nie znosiła tradycyjnego podziału ról, lecz raczej go komplikowała: kobiety przejmowały nowe zadania, nie uwalniając się od starych. W rezultacie ich awans społeczny miał często charakter jedynie częściowo emancypacyjny, ponieważ oznaczał raczej narastanie obowiązków niż redystrybucję odpowiedzialności między kobietami i mężczyznami (Kozakiewicz, 1982; Tryfan, 1968, 1976, 1981). W pracach z tego okresu utrwała się zatem obraz kobiety wiejskiej jako osoby „pełnozadaniowej”, przeciążonej i odpowiedzialnej za stabilność rodziny w warunkach modernizacyjnego nacisku.

W perspektywie socjologii rodziny szczególnie mocno akcentowano, że modernizacja nie niszczy rodziny chłopskiej jako podstawowej instytucji życia wiejskiego, lecz zmienia zakres i sposób pełnienia przez nią funkcji. W tym modelu kobiety pozostają podstawowymi osobami pełniącymi funkcje opiekuńcze, wychowawcze, organizacyjne i często także ekonomiczne. Nawet gdy następował wzrost udziału kobiet w pracy zarobkowej oraz w różnych formach aktywności pozarolniczej, nie prowadziło to automatycznie do partnerskiego podziału obowiązków. Wręcz przeciwnie: procesy modernizacyjne wzmacniały zjawisko nakładania się ról, a więc sytuację, w której kobieta jest równocześnie matką, żoną, gospodynią, pracownicą i współuczestniczką pracy w gospodarstwie (Kocik, 1976, 1986; Kozakiewicz, 1981).

Ważne znaczenie miał również fakt, że próby kolektywizacji i socjalistycznej przebudowy wsi nie doprowadziły do trwałego zaniku gospodarstwa rodzinnego. Podstawowe ramy życia społecznego społeczności wiejskich pozostały oparte na rodzinie chłopskiej, a to oznaczało, że także pozycja kobiet nadal definiowana była głównie przez ich miejsce w rodzinie i gospodarstwie, a nie przez jednostkową niezależność ekonomiczną czy polityczną (Kocik, 1986; Walerski, 2023). Kobiety brały udział w procesach modernizacyjnych jako uczestniczki nowych form pracy i życia społecznego, ale równocześnie pozostawały odpowiedzialne za ciągłość codzienności wiejskiej. W tym sensie kolektywizacja i modernizacja nie zniosły tradycyjnego porządku płci, lecz raczej osadziły go w nowych warunkach instytucjonalnych.

Socjologia wsi okresu PRL rejestrowała także zmianę świadomości i aspiracji kobiet, ale najczęściej ujmowała ją w perspektywie dostosowania do przemian społecznych, a nie w kategoriach otwartego konfliktu płci czy emancypacji. Kobiety były opisywane jako grupa, która coraz częściej styka się z nowymi wzorami życia, pracy i wykształcenia, lecz nadal pozostaje silnie związana z tradycyjnymi ocze-

kiwaniami małżeńskimi i rodzinnymi (Kozakiewicz, 1981; Tryfan, 1981). Analizy z tego okresu pokazują kobiety jako uczestniczki przemian, ale zarazem jako osoby, od których oczekuje się zachowania podstawowego porządku rodzinnego. Ważnym uzupełnieniem tego obrazu są źródła pamiętnikarskie, z których wynika, że z perspektywy codziennego doświadczenia modernizacja nie oznaczała prostego awansu, lecz raczej konieczność ciągłego godzenia nowych oczekiwań z tradycyjnymi obowiązkami. Z relacji tych wyłania się obraz kobiety, która realnie dźwiga ciężar zmian zachodzących na wsi: organizuje życie rodziny, zabezpiecza jej codzienność, uczestniczy w pracach w gospodarstwie, a zarazem uczy się funkcjonować w coraz bardziej złożonym świecie społecznym (Gałąj, 1986; Jagiełło-Lysiowa, 1975). Modernizacja wsi okresu PRL nie była więc dla kobiet jednoznacznie emancypacyjna, lecz miała charakter częściowy i asymetryczny (por. Olejarczyk, 2022).

W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera sposób ujmowania pracy kobiet. W socjologii wsi tego okresu była ona traktowana jako zjawisko wielosferyczne i słabo wyodrębnione, ponieważ obejmowała jednocześnie czynności produkcyjne, domowe, opiekuńcze i nierzadko także zarobkowe, co utrudniało jej jednoznaczne zaklasyfikowanie w strukturze społecznej wsi (Tryfan, 1968, 1976, 1981). Późniejsze podsumowania stanu badań pokazują, że wielotorowość pracy kobiet była stale bagatelizowana, ponieważ część wykonywanych przez nie czynności określano jako „drobne prace gospodarskie”, mimo że realnie stanowiły one istotny składnik ekonomii gospodarstwa oraz codziennego podtrzymywania bytu rodziny (Michalska, 2019). Z tego punktu widzenia praca kobiet była niezbędna dla funkcjonowania gospodarstwa, ale jednocześnie gorzej wartościowana i częściej rozmywana w kategorii „naturalnych” obowiązków rodzinnych (Gałąj, 1965; Kozakiewicz, 1981).

Włączenie kobiet do pracy poza rolnictwem nie oznaczało prostego przejścia od tradycji do nowoczesności, lecz raczej poszerzenie zakresu ich odpowiedzialności. W badaniach nad przemianami wsi podkreślano, że zatrudnienie pozarolnicze kobiet stało się ważnym elementem strategii adaptacyjnych rodziny wiejskiej, zwłaszcza w warunkach industrializacji i szerszego otwierania lokalnych rynków pracy (Kozakiewicz, 1982; Tryfan, 1981). Nie prowadziło to jednak automatycznie do osłabienia związku kobiet z gospodarstwem domowym czy rolnym. Przeciwnie – kobieta często pozostawała osobą, która jednocześnie pracowała zawodowo, pomagała w gospodarstwie i zabezpieczała codzienne funkcjonowanie rodziny (Kocik, 1986; Tryfan, 1976). Aktywność zawodowa kobiet nie przyczyniała się też wprost do wzrostu ich autonomii. Taki model nie znosił asymetrii ról płciowych i rodzinnych, lecz ją pogłębiał, gdyż praca pozarolnicza była dla kobiet formą dodatkowego obciążenia, a nie substytutem wcześniejszych obowiązków (Kozakiewicz, 1982; Michalska, 2019).

Na tym tle coraz wyraźniej zarysowuje się problem podwójnej roli kobiet, czyli jednoczesnego wykonywania pracy produkcyjnej i reprodukcyjnej. Kobieta wiejska była opisywana jako współtwórczyni dochodu rodziny i uczestniczka produkcji rolnej, ale równocześnie jako główna wykonawczyni pracy reprodukcyjnej: opieki nad dziećmi, przygotowywania posiłków, utrzymywania domu, organizowania rytmu codzienności oraz troski o biologiczne i społeczne trwanie rodziny (Gałąj, 1965; Kocik, 1976;

Kozakiewicz, 1981). W badaniach wskazywano, że łączenie pracy domowej i opiekuńczej z pracą zawodową może zakłócać dobrostan kobiet, a na wsi jest dodatkowo komplikowane przez obecność rolnictwa jako trzeciego pola aktywności (Michalska, 2019; Olejarczyk, 2022). Ta wielofunkcyjność sprawiała, że zacierały się granice między poszczególnymi obszarami aktywności kobiet. Praca produkcyjna była często postrzegana jako mniej prestiżowa lub jedynie pomocnicza, natomiast praca reprodukcyjna – choć niezbędna dla funkcjonowania rodziny i gospodarstwa – pozostawała w dużej mierze niewidoczna (Tryfan, 1968, 1976). W rezultacie kobieta wiejska ponosiła odpowiedzialność za dwa podstawowe wymiary trwania wsi: ekonomiczny i rodzinny, przy czym tylko pierwszy z nich mógł być częściowo uznany za „pracę”, podczas gdy drugi naturalizowano jako obowiązek (Gałąj, 1965; Kozakiewicz, 1981). Zarazem to właśnie kobiety spajały w strukturze społecznej wsi PRL różne segmenty życia wiejskiego: gospodarstwo, rodzinę, wychowanie, codzienną konsumpcję oraz proces przystosowywania się do zmian społecznych (Gałąj, 1986; Kocik, 1986). Późniejsze przeglądy badań trafnie pokazują, że ten model był jednym z najbardziej trwałych rdzeni kobiecego doświadczenia na wsi, a zarazem jednym z głównych źródeł nierówności i niedowartościowania ich pracy (Michalska, 2019; Olejarczyk, 2022).

Jednymi z najważniejszych czynników stopniowo przekształcających pozycję kobiet w strukturze społecznej wsi były edukacja i mobilność społeczna. Socjologia wsi rejestrowała, że kobiety coraz częściej wychodziły poza tradycyjny horyzont wyznaczany wyłącznie przez rodzinę chłopską i gospodarstwo, a szkoła, praca pozarolnicza oraz migracje stawały się dla nich kanałami awansu i zmiany stylu życia (Kozakiewicz, 1982; Tryfan, 1981). Nie oznaczało to jednak prostego zerwania z dawnym porządkiem. Edukacja była raczej czynnikiem poszerzającym aspiracje i możliwości, ale funkcjonowała w warunkach trwałości tradycyjnych oczekiwań wobec kobiety wiejskiej jako przyszłej żony, matki i organizatorki życia rodzinnego (Kocik, 1986; Kozakiewicz, 1981). W efekcie wzrost wykształcenia kobiet nie prowadził automatycznie do pełnej zmiany ich pozycji, lecz raczej otwierał przestrzeń do częściowego przekraczania granic narzuconych przez wiejski model życia.

W badaniach nad przemianami społecznymi wsi podkreślano również, że mobilność kobiet miała charakter selektywny i nierównomierny. Dostęp do wykształcenia, możliwość podjęcia pracy poza rolnictwem czy opuszczenia rodzinnego gospodarstwa zależały od zasobów rodziny, położenia gospodarstwa, typu lokalnej infrastruktury i skali otwarcia danej społeczności na świat pozarolniczy (Tryfan, 1968, 1981). Z tego punktu widzenia edukacja nie była wyłącznie instrumentem indywidualnego awansu, ale także wskaźnikiem szerszych nierówności cywilizacyjnych w obrębie samej wsi. Kobiety wiejskie mogły korzystać z nowych możliwości, lecz nie wszystkie w jednakowym stopniu, a ich mobilność była często ograniczana przez rodzinne zobowiązania i konieczność pozostawania w zasięgu gospodarstwa (Kocik, 1976, 1986).

Szczególnie istotne jest to, że edukacja i mobilność społeczna kobiet w PRL nie były postrzegane wyłącznie jako droga indywidualnej emancypacji, lecz także jako zasób użyteczny dla rodziny wiejskiej. Wykształcenie kobiety pozwalało zwiększać prestiż rodziny i jej kompetencje kulturowe, poszerzać kontakty ze światem insty-

tucjonalnym i poprawiać zdolność adaptacji do zmieniających się warunków życia (Michalska, 2019; Tryfan, 1981). W tym sensie edukacja kobiet była społecznie ceniona, ale często nie dlatego, że uznawano ich autonomiczny rozwój za wartość samą w sobie, lecz dlatego, że mogły dzięki niej lepiej służyć rodzinie i dzieciom. Mobilność kobiet pozostawała więc częściowo podporządkowana logice rodzinnej, a nie wyłącznie logice indywidualnego awansu.

W źródłach pamiętnikarskich i późniejszych interpretacjach tego materiału wyraźnie widać, że edukacja była dla kobiet wiejskich także doświadczeniem przekroczenia symbolicznych ograniczeń zakorzenionych w społeczności lokalnej. Szkoła, kursy, praca poza rolnictwem czy kontakt z miastem dawały możliwość zetknięcia się z innymi wzorami kobiecości, innymi modelami rodziny i innymi oczekiwaniami wobec życia (Gałaj, 1986; Jagiełło-Lysiowa, 1975; Michalska, 2019). To właśnie dlatego mobilność społeczna kobiet miała znaczenie nie tylko ekonomiczne, ale także kulturowe, ponieważ osłabiała całkowite zamknięcie kobiecego losu w granicach gospodarstwa rodzinnego. Nie usuwała jednak w pełni tradycyjnych wzorców, lecz raczej wprowadzała kobiety w przestrzeń napięcia między aspiracją do zmiany a obowiązkiem zachowania ciągłości rodzinnej.

Z perspektywy struktury społecznej wsi okresu PRL edukacja i mobilność społeczna kobiet przyczyniały się do częściowej emancypacji, ale nie pełnego przełomu. Poszerzały horyzonty, zwiększały szanse udziału w pracy pozarolniczej i wzmacniały aspiracje życiowe kobiet, lecz nie likwidowały automatycznie asymetrii płci ani tradycyjnego przypisania kobiet do sfery rodzinnej (Kocik, 1986; Kozakiewicz, 1982; Olejarczyk, 2022; Tryfan, 1981).

TRANSFORMACJA USTROJOWA I NOWE PROBLEMY Kobiet wiejskich

W literaturze z obszaru socjologii wsi transformacja ustrojowa po 1989 roku jest ujmowana jako moment, w którym wcześniejsze, względnie stabilne ramy funkcjonowania rodziny wiejskiej i gospodarstwa rolnego zostały naruszone, a kobiety znalazły się w centrum nowych konfliktów ekonomicznych i społecznych. Badacze zgodnie podkreślali, że koszty transformacji były na wsi szczególnie dotkliwe, ponieważ nakładały się na wcześniejsze zapóźnienia infrastrukturalne, słabszy dostęp do usług publicznych i większą zależność rodzin od dochodów z drobnego rolnictwa. W tym kontekście kobiety wiejskie stawały się jednocześnie grupą bardziej obciążoną skutkami pauperyzacji oraz ważnym zasobem adaptacyjnym rodziny, odpowiedzialnym za organizowanie codziennego przetrwania, poszukiwanie dodatkowych źródeł dochodu i podtrzymywanie spójności życia rodzinnego (Bukraba-Rylska, 2009; Tryfan i in., 2003; Wachowiak, 1999).

Zmiany ekonomiczne po 1989 roku zachwiały podstawami materialnego bezpieczeństwa rodziny wiejskiej, a zarazem zwiększyły znaczenie kobiecej pracy, także tej dotąd słabiej widzialnej. Pogorszenie dochodowości części gospodarstw, wzrost niepewności zatrudnienia, osłabienie funkcji ochronnych państwa oraz

rozszerzenie obszarów biedy sprawiły, że kobiety częściej niż wcześniej musiały łączyć obowiązki domowe z dodatkowymi aktywnościami zarobkowymi oraz strategiami oszczędnościowymi (Ostrowski, 1998; Tryfan, 1995; Wachowiak, 1999). W analizach z tego okresu wyraźnie widać, że transformacja nie tyle zmniejszyła znaczenie kobiet w gospodarstwie rodzinnym, ile uczyniła je jeszcze bardziej odpowiedzialnymi za radzenie sobie z niedostatkiem i niepewnością. Jednocześnie część autorek i autorów wskazywała, że właśnie w tych warunkach zaczęły się rozwijać nowe formy aktywizacji kobiet, zwłaszcza drobna przedsiębiorczość, inicjatywy lokalne i poszukiwanie zatrudnienia poza tradycyjnym rolnictwem (Brodziński i Lewczuk, 1996; Chylek i Lewczuk, 1996; Sawicka, 1998).

Feminizacja bezrobocia i migracje zarobkowe były jednymi z najbardziej charakterystycznych problemów transformacji. W literaturze podkreślano, że kobiety wiejskie częściej niż mężczyźni doświadczały trudności z wejściem na lokalny rynek pracy, dłuższego pozostawania bez zatrudnienia oraz wypychania do niestabilnych, nisko opłacanych lub sezonowych form zarobkowania (Tryfan, 1995; Tryfan i in., 2003). Bezrobocie kobiet miało przy tym szczególny charakter, ponieważ nie oznaczało braku pracy jako takiej, lecz raczej brak pracy uznawanej, opłacanej i dającej samodzielność ekonomiczną. Kobiety nadal pracowały w domu i gospodarstwie, ale ich aktywność w dalszym ciągu niekoniecznie przekładała się na niezależny status ekonomiczny. Migracje zarobkowe, zarówno codzienne dojazdy, jak i okresowe wyjazdy, stawały się elementem rodzinnych strategii przetrwania. Mobilność ta nie była jednak prostym narzędziem emancypacji, ponieważ często oznaczała jedynie rozszerzenie pola obowiązków i konieczność godzenia pracy zarobkowej z utrzymaniem odpowiedzialności za dom i dzieci (Wachowiak, 1999).

Przededefiniowaniu uległa rola kobiet w gospodarstwach rodzinnych. Badacze wskazywali, że kobiety pozostawały kluczowe dla funkcjonowania gospodarstw, zarówno jako wykonawczynie pracy domowej i gospodarskiej, jak i współorganizatorki ekonomicznego bytu rodziny. Szczególnie ważny stał się wątek gospodarstw prowadzonych przez kobiety, które to gospodarstwa przestały być traktowane jako zjawisko marginalne i zaczęły być analizowane jako odrębny segment rzeczywistości wiejskiej (Ostrowski, 1994). W literaturze z lat 90. XX wieku i początku XXI wieku wyraźnie widać przesunięcie od obrazu kobiety jako „pomocnicy” ku jej rozpoznaniu jako realnej współzarządzającej gospodarstwem, a czasem jego formalnej i faktycznej kierowniczką. Równocześnie utrzymywał się problem niedowartościowania tej roli: nawet gdy kobieta prowadziła gospodarstwo lub współdecydowała o jego funkcjonowaniu, jej praca była nadal częściej interpretowana przez pryzmat obowiązku rodzinnego niż pełnoprawnej aktywności ekonomicznej (Ostrowski, 1994; Tryfan i in., 2003). Przekładało się to również na kwestie dziedziczenia, gdyż gospodarstwa były ciągle w głównej mierze przekazywane męskiemu potomkowi. Ważnym uzupełnieniem tego obrazu są analizy organizacji kobiecych, które pokazują, że gospodarstwo rodzinne nie było jedyną przestrzenią aktywności kobiet. Koła gospodyń wiejskich, pomimo kryzysu, jako organizacja przechodziła w okresie transformacji

systemowej, nadal pozostawały istotnym miejscem budowania więzi, kompetencji i lokalnej sprawczości, choć musiały się odnaleźć w nowych realiach ustrojowych (Dziekanowska, 2021; Sawicka, 1996).

Ważnym wymiarem transformacji były również zmiany w modelach rodziny i w strukturze dzietności. W porównaniu z wcześniejszym okresem rosło znaczenie rodziny nuklearnej, spadała dzietność, zmieniały się aspiracje edukacyjne wobec dzieci i wzory planowania życia rodzinnego, a jednocześnie narastała presja ekonomiczna osłabiająca stabilność życia domowego (Bukraba-Rylska, 2009; Wachowiak, 1999). Kobiety coraz częściej funkcjonowały w rodzinie, która stawiała się bardziej nowoczesna, partnerska i elastyczna, nadal jednak w znacznej mierze opierała się na ich pracy opiekuńczej i organizacyjnej. Zmiany te nie oznaczały więc automatycznego odciążenia kobiet, lecz raczej zmianę formy ich odpowiedzialności. Większe znaczenie zyskiwały: troska o wykształcenie dzieci, zarządzanie ograniczonym budżetem, organizowanie mobilności edukacyjnej i zawodowej rodziny oraz mediarowanie między tradycyjnymi wzorami życia a nowymi wymaganiami gospodarki rynkowej (Rosner i Strykowska, 1998; Wachowiak, 1999).

Z perspektywy kwestii kobiecej transformacja ustrojowa okazała się procesem, który z jednej strony pogłębił niepewność ekonomiczną, z drugiej zaś otworzył przed kobietami wiejskimi nowe obszary aktywności, takie jak przedsiębiorczość, gospodarowanie na własny rachunek, organizowanie lokalnych inicjatyw oraz stopniowe poszerzanie autonomii ekonomicznej (Fedyszak-Radziejowska, 1996; Sawicka, 1998; Tryfan, 1995). Przemiany te zaowocowały przesunięciem kobiet wiejskich do centrum strategii adaptacyjnych rodziny w warunkach rynkowej niepewności.

WSPÓŁCZESNE BADANIA NAD KOBIEȚAMI WIEJSKIMI

W XXI wieku badacze wyraźnie odchodzą od ujmowania kobiet wiejskich wyłącznie przez pryzmat rodziny, gospodarstwa i pracy domowej, a coraz częściej pokazują je jako samodzielne aktorki życia lokalnego, uczestniczki przemian gospodarczych, liderki społeczne i podmioty nowych strategii życiowych. To przesunięcie nie polega jedynie na zmianie tematu badań, ale także na zmianie perspektywy interpretacyjnej: kobiety nie są już opisywane wyłącznie jako grupa obciążona tradycją, lecz jako uczestniczki złożonych procesów modernizacji, europeizacji, lokalnego współrzędzenia i przebudowy codziennych wzorców kobiecości (Knapik, 2008; Olejarczyk, 2022). Równocześnie przeciwstawianie tradycji i emancypacji ustąpiło miejsca ukazywaniu zależności między wzrostem sprawczości kobiet a utrzymywaniem się ograniczeń strukturalnych.

W badaniach coraz częściej ujmuje się kobiety wiejskie jako podmioty aktywnie poszukujące nowych form samorealizacji i uczestnictwa społecznego. W centrum zainteresowania znajdują się: przedsiębiorczość, aktywność obywatelska, lokalne liderowanie oraz udział kobiet w zarządzaniu gospodarstwem i społecznością lokalną. Prowadzone analizy pokazują, że kobiety są obecne zarówno

w mikroprzedsiębiorczości, działalności usługowej, agroturystyce, lokalnych inicjatywach ekonomii społecznej, jak i w mniej formalnych praktykach zarządzania zasobami gospodarstwa czy wspólnoty lokalnej (Brodziński i Lewczuk, 1996; Chylek i Lewczuk, 1996; Fedyszak-Radziejowska, 1996; Sawicka, 1998). Coraz wyraźniej opisywane są też jako liderki lokalnych sieci współpracy, animatorki życia społeczno-kulturalnego i osoby zdolne do budowania kapitału społecznego na poziomie gminy i wsi (Desperak, 2008; Dziekanowska, 2017; Kinowska, 2015; Knapik, 2008).

Znamienne jest, że współczesne badania nie ograniczają się już do pytań o formalny status kobiet, lecz rekonstruują ich praktyczne sposoby działania: negocjowanie pozycji w gospodarstwie, budowanie autorytetu lokalnego, wchodzenie w role wcześniej zmaskulinizowane oraz redefiniowanie samego sensu kobiecej aktywności. Szczególnie ważny jest tutaj wątek „cichej rewolucji”, wskazujący, że zmiana pozycji kobiet często nie ma charakteru spektakularnego czy jawnie ideologicznego, lecz dokonuje się przez codzienne praktyki, odmowę przyjęcia dawnych wzorców życia i stopniowe przesuwanie granic tego, co społecznie uznawane jest za możliwe dla kobiet na wsi (Krzyworzeka, 2021). W ten sposób współczesna socjologia wsi coraz wyraźniej pokazuje, że kobiety wiejskie nie są jedynie przedmiotem przemian, lecz ich współtwórczyniami.

Drugim bardzo ważnym obszarem współczesnych badań jest kobieca samoorganizacja, zwłaszcza w ramach kół gospodyń wiejskich. W dawniejszych ujęciach organizacje te bywały traktowane przede wszystkim jako nośniki tradycji, folkloru czy lokalnej wspólnotowości, natomiast nowsze badania pokazują ich dużo bardziej złożony charakter. Koła gospodyń wiejskich są opisywane jako przestrzenie budowania kapitału społecznego, rozwijania kompetencji organizacyjnych, zdobywania doświadczenia publicznego i kształtowania kobiecej sprawczości na poziomie lokalnym (Dziekanowska, 2025; Matysiak, 2009; Sawicka, 1996). Nie są więc jedynie reliktem tradycji, lecz ważnym elementem współczesnego trzeciego sektora na wsi, choć funkcjonującym w warunkach lokalnej specyfiki, nieformalności i napięcia między tradycją a nowoczesnością. Z perspektywy genderowej szczególnie ważne jest, że organizacje te dają kobietom możliwość wyjścia poza prywatność domu, uczenia się współdziałania, zdobywania widzialności i wchodzenia w role publiczne, nie zawsze od razu polityczne, ale już wyraźnie społeczne i obywatelskie (Dziekanowska, 2017; Knapik, 2008; Matysiak, 2009). Jednocześnie literatura pokazuje, że aktywność ta pozostaje obciążona ambiwalencją. Kobiety nadal częściej lokowane są w obszarach miękkich, opiekuńczych i kulturowych niż w sferach uznawanych za twardą władzę. Mimo to właśnie przez organizacje wiejskie dokonuje się często pierwszy etap kobiecego upodmiotowienia, który może później prowadzić do szerszej obecności w samorządzie, życiu politycznym czy lokalnym współrządzeniu.

Przedmiotem badań coraz częściej stają się sfery słabo dotychczas obecne w socjologii wsi, takie jak: prawa kobiet, doświadczenie marginalizacji, zdrowie reprodukcyjne, poród, macierzyństwo, relacje rodzinne, aktywność polityczna czy uczestnictwo wyborcze (Gajewska i Michalska, 2015; Niżyńska, 2011; Pięta-Szawara, 2019; Zajda, 2015). W rezultacie obraz kobiet wiejskich staje się znacznie

bardziej złożony. Są one badane już nie tylko jako część gospodarstwa czy wspólnoty lokalnej, ale jako osoby funkcjonujące na styku rynku pracy, polityki lokalnej, organizacji społecznych, rolnictwa, rodziny i prawa. Bardzo wyraźnie pokazuje to, że współczesna socjologia wsi przeszła od opisu kobiet jako figur tradycji ku analizie kobiet jako wielowymiarowych uczestniczek zmiany społecznej, choć zmiana ta nadal dokonuje się w warunkach nierównych zasobów i niepełnej równości.

AKCESJA DO UNII EUROPEJSKIEJ A ZMIANA SYTUACJI Kobiet WIEJSKICH

Akcesja Polski do Unii Europejskiej stworzyła nowy kontekst funkcjonowania kobiet na wsi. Integracja europejska dostarczyła nie tylko środków finansowych i instrumentów wspierających przedsiębiorczość, aktywizację zawodową i edukację, lecz także wprowadziła do praktyki społecznej oraz badań nad wsią język równości szans, partycypacji i empowermentu (Sawicka, 2012). Programy rozwoju obszarów wiejskich będące elementem polityk publicznych UE oraz realizowane z jej środków zwiększyły dostęp kobiet do szkoleń, grantów, inicjatyw lokalnych i działań sieciowych, a tym samym poszerzyły przestrzeń ich aktywności poza tradycyjną sferę domowo-gospodarską. W konsekwencji kobiety wiejskie coraz częściej zaczęto ujmować jako uczestniczki mikroprzedsiębiorczości, inicjatorzy projektów lokalnych, działaczki organizacji społecznych i współtwórczynie kapitału społecznego na poziomie wsi i gminy (Dziekanowska, 2017; Sawicka, 2012).

Integracja europejska sprzyjała także zmianie repertuaru ról społecznych kobiet wiejskich. W badaniach coraz wyraźniej postrzega się je nie tylko jako członkinie rodziny rolniczej czy przez funkcje pomocowe w gospodarstwie, lecz również jako liderki lokalne, sołtyski, beneficjentki programów rozwojowych oraz osoby współzarządzające gospodarstwami rolnymi (Matysiak, 2015a, 2015b; Michalska, 2015). Szczególnie istotne jest, że proces ten zbiegł się z redefiniowaniem kobiecej obecności w rolnictwie: kobiety coraz częściej ujmowane są jako menedżerki gospodarstw, współdecydujące o kierunkach produkcji, innowacjach i strategiach ekonomicznych, a nie jedynie jako „żony rolników” (Draż i Gorlach, 2019; Kluba i in., 2021). Oznacza to przesunięcie od tradycyjnego modelu niewidzialnej pracy ku analizie kompetencji zarządczych i profesjonalnych kobiet. W konsekwencji zmianie uległ sposób konceptualizowania sytuacji kobiet wiejskich w socjologii wsi. Coraz częściej analizowano je nie tylko przez pryzmat rodziny i gospodarstwa, lecz także jako podmioty działania publicznego, lokalnego współrządzenia i społecznej innowacyjności (Michalska, 2020b; Sawicka, 2012). Akcesja do UE oddziaływała więc nie tylko na codzienną praktykę życia wiejskiego, ale również na język opisu i kategorie analityczne stosowane w badaniach nad wsią.

Jednocześnie wpływ integracji europejskiej był wyraźnie zróżnicowany. Skuteczność korzystania z instrumentów rozwojowych zależała od kapitału społecznego, poziomu wykształcenia, lokalnych układów władzy, infrastruktury oraz kulturowych definicji ról kobiecych (Hanke, 2008; Michalska-Żyła, 2008). W praktyce oznaczało to,

że europeizacja częściej wzmacniała aktywność tych kobiet, które już wcześniej dysponowały relatywnie lepszymi zasobami i większą gotowością do działania, podczas gdy inne nadal pozostawały na marginesie zmian. W społecznościach o słabiej rozwiniętej infrastrukturze instytucjonalnej i transportowej, ograniczonych zasobach kapitału społecznego oraz deficycie lokalnego przywództwa oddziaływanie akcesji było relatywnie słabsze. Równocześnie utrzymywały się wcześniejsze ograniczenia wynikające z przeciążenia kobiet obowiązkami opiekuńczymi, ich słabszej pozycji na rynku pracy oraz trwałości tradycyjnych wzorów płci (Michalska, 2015; Wilczyńska i in., 2025).

Z perspektywy analizy pozycji i ról społecznych kobiet wiejskich akcesję do Unii Europejskiej można więc opisać jako proces ich częściowego upodmiotowienia. Zwiększyła ona zasoby sprawczości, poszerzyła możliwości aktywności społecznej, zawodowej i obywatelskiej oraz wzmocniła widzialność kobiet w lokalnych strukturach działania. Nie doprowadziła jednak do pełnego przełomu w relacjach płci na wsi. Najtrafniej ujmować ją zatem jako czynnik, który sprzyjał wzrostowi aktywności i widzialności kobiet, ale nie usunął strukturalnych ograniczeń ich pozycji społecznej (Matysiak, 2015a; Michalska, 2015; Sawicka, 2012).

PERSPEKTYWA GENDER W BADANIACH NAD WSIĄ

Osobną uwagę warto poświęcić wprowadzeniu perspektywy gender do badań nad wsią. Zaowocowało to odejściem od traktowania kobiet wiejskich jako „naturalnego” elementu rodziny i gospodarstwa i skierowaniem uwagi na społeczne konstruowanie i osadzenie w relacjach władzy kobiecych ról, obowiązków i pozycji społecznych (Gałąj, 1965; Kocik, 1986; Olejarczyk, 2022; Tryfan, 1968, 1976). Analizom poddano wartościowanie pracy kobiet, procesy podejmowania decyzji, dostęp do zasobów oraz sposoby organizowania wiejskich hierarchii społecznych przez płeć (Matysiak, 2017; Michalska, 2020b; por. Michalska, 2020a). W tym sensie gender nie stanowi jedynie nowej etykiety, lecz wyznacza nową optykę badawczą, przesuwając uwagę z opisu ról na analizę nierówności, zależności i mechanizmów reprodukcji porządku społecznego.

Wprowadzenie kategorii płci kulturowej do socjologii wsi dokonywało się stopniowo. Perspektywę tę zapoczątkowały analizy pokazujące rozbieżność między formalną pozycją kobiet a rzeczywistym zakresem ich pracy i odpowiedzialności. Następnie zaczęto ujmować kobiety wiejskie jako podmiot badań nad zmianą społeczną, rynkiem pracy, lokalnym przywództwem, organizacjami wiejskimi i sferą publiczną (Knapik, 2008; Michalska, 2013, 2015, 2020). Dzięki temu płeć przestała być traktowana jako poboczna cecha struktury społecznej wsi, a zaczęła być rozumiana jako jeden z podstawowych wymiarów porządkujących codzienność, pracę, władzę i dostęp do zasobów. Współczesne badania wyraźnie pokazują, że kobiety na wsi nie są już tylko „zapleczem” gospodarstwa i rodziny, lecz aktorkami przemian gospodarczych, społecznych i kulturowych, choć ich sprawczość nadal rozwija się w warunkach nierównych szans (Krzyworzeka, 2021; Wilczyńska i in., 2025).

Drugi ważny nurt badań współczesnej socjologii wsi w nurcie gender stanowi krytyka tradycyjnego obrazu „patriarchalnej wsi”. Najnowsza literatura nie neguje istnienia na wsi nierówności płci, ale podważa zbyt prosty, jednolity obraz wiejskiej rzeczywistości jako przestrzeni trwałego podporządkowania kobiet tradycyjnym regułom płci i rodzinnej hierarchii. Szczególnie wyraźnie widać to w pracach, które pokazują, że kategoria patriarchy może okazywać się ahistoryczna i zbyt schematyczna, jeśli pomija realne obszary kobiecej decyzyjności, wpływu ekonomicznego oraz społecznej sprawczości w rodzinie chłopskiej i społeczności lokalnej (Bukraba-Rylska, 2009). Krytyka ta nie prowadzi do idealizacji wsi, lecz do większej precyzji analitycznej. W efekcie kobiety jawią się jako uczestniczki złożonych relacji, w których zależność współlistnieje ze sprawczością, a nie jedynie jako ofiary tradycji. W podobnym duchu współczesne badania pokazują, że zmiana pozycji kobiet często nie ma charakteru jawnie ideologicznego, lecz dokonuje się przez codzienne praktyki odmowy, negocjacji i redefiniowania granic tego, co społecznie uznawane jest za możliwe dla kobiet na wsi (Krzyworzeka, 2021; Urbańska, 2021).

Trzeci kluczowy obszar perspektywy gender stanowi analiza relacji władzy, pracy i własności w gospodarstwie. Wcześniejsze ujęcia badawcze wielokrotnie ukazywały kobiety jako współuczestniczki pracy gospodarskiej. Dopiero z czasem zaczęto stawiać pytania, kto podejmuje decyzje w gospodarstwie, czyja praca jest widoczna i uznawana, kto formalnie posiada ziemię i kto dziedziczy gospodarstwo (Krzyworzeka, 2021; Ostrowski, 1994; Tryfan, 1968). Dzięki tej perspektywie gospodarstwo rodzinne przestało być traktowane jako neutralna jednostka ekonomiczna, a zostało rozpoznane jako miejsce, w którym krzyżują się relacje płci, pracy, dziedziczenia i symbolicznego uznania. Współczesne analizy rolniczek jako menedżerek, kobiet zarządzających gospodarstwem i współdecydujących o strategiach ekonomicznych pokazują, że coraz częściej uczestniczą one nie tylko w pracy fizycznej, ale również w zarządzaniu, planowaniu i organizowaniu produkcji, choć nadal funkcjonują w warunkach kulturowego uprzywilejowania mężczyzn jako „naturalnych” gospodarzy i następców (Drąg i Gorlach, 2019; Klubka i in., 2021; Wilczyńska i in., 2025). Z perspektywy gender szczególnie istotne staje się więc rozróżnienie między wykonywaniem pracy a jej formalnym i symbolicznym uznaniem, a także między codziennym zarządzaniem a prawem własności.

Wątek ten rozszerzają badania pokazujące, że relacje władzy i własności nie ograniczają się do samego gospodarstwa jako jednostki ekonomicznej, ale obejmują także prawo do domu, zamieszkiwania, bezpieczeństwa i lokalnej przynależności. W tym ujęciu wieś staje się przestrzenią, w której kobiety negocjują nie tylko swój udział w pracy i dochodach, lecz także prawo do miejsca, własności i uznania po rozwodzie, rozpadzie małżeństwa czy zmianie konfiguracji rodzinnej (Urbańska, 2021). Dzięki temu perspektywa gender przesuwaa badania nad wsią od pytania o „rolę kobiety” ku pytaniu o to, jak organizowane są: dostęp do zasobów, podział odpowiedzialności, możliwość samodzielnego działania i prawo do sprawowania kontroli nad własnym życiem.

Czwarty ważny wymiar współczesnych badań stanowi intersekcyjność, czyli łączne ujmowanie płci, klasy społecznej i przestrzeni jako przecinających się osi nierówności społecznych. Nowsza socjologia wsi coraz wyraźniej pokazuje, że kobiety wiejskie nie tworzą jednorodnej grupy, a ich sytuacja zależy nie tylko od płci, ale także od typu gospodarstwa, pozycji klasowej, poziomu wykształcenia, wieku, regionu, lokalizacji w centrum lub na peryferiach oraz dostępu do infrastruktury i instytucji (Michalska, 2020b; por. Michalska, 2020a; Olejarczyk, 2022). Przestrzeń wiejska nie jest więc jednolitym tłem, lecz czynnikiem aktywnie różnicującym doświadczenie kobiet: od rynku pracy i transportu po lokalne normy obyczajowe i społeczne definicje „właściwej” kobiecości. W tym sensie gender w badaniach nad wsią coraz częściej łączy się z analizą klasy, terytorium i codzienności, a nie funkcjonuje jako osobna, izolowana kategoria.

PODSUMOWANIE

Problematyka ról kobiecych w polskiej socjologii wsi przeszła wyraźną drogę od niewidzialności do sprawczości, ale nie był to proces linearny ani całkowicie zakończony. W najwcześniejszych badaniach kobiety wiejskie pozostawały najczęściej ukryte w zbiorczych kategoriach rodziny chłopskiej, gospodarstwa i społeczności lokalnej. Były obecne jako osoby wykonujące pracę, żony, matki i gospodynie, lecz rzadko stały się samodzielnym przedmiotem analizy. Ich pozycję opisywano przede wszystkim przez funkcje pełnione w rodzinie i gospodarstwie, a nie przez ich własne doświadczenie, podmiotowość czy relacje władzy. Dopiero z czasem – najpierw w badaniach nad pozycją społeczną kobiet wiejskich, następnie w analizach okresu transformacji, a wreszcie w badaniach genderowych i intersekcyjnych – kobiety zaczęły być ujmowane jako odrębna kategoria badawcza, pozwalająca lepiej zrozumieć samą dynamikę przemian wsi (Gałąj, 1965; Olejarczyk, 2022; Tryfan, 1968; Wachowiak, 1999).

Ewolucja ta przebiegała etapami. W klasycznej socjologii wsi dominowało ujęcie kobiet przez pryzmat rodziny i gospodarstwa. W okresie PRL badacze coraz wyraźniej dostrzegali przeciążenie kobiet pracą domową, opiekuńczą i produkcyjną, ale nadal opisywali je głównie jako element rodziny chłopskiej i procesu modernizacji wsi, nie zaś jako samodzielną podmiot nierówności społecznych. Transformacja ustrojowa po 1989 roku przesunęła uwagę ku skutkom ekonomicznym, bezrobociu, przedsiębiorczości i nowym strategiom adaptacyjnym kobiet wiejskich. Współczesne badania poszły jeszcze dalej: kobiety zaczęto analizować jako liderki lokalne, rolniczki, menedżerki gospodarstw, uczestniczki organizacji społecznych, aktorki życia publicznego oraz podmioty negocjujące własne miejsce w rodzinie, gospodarstwie i wspólnocie. W rezultacie kwestia roli kobiet przestała być jedynie tematem pobocznym i stała się jednym z najważniejszych kluczy interpretacyjnych współczesnej socjologii wsi (Matysiak, 2017; Michalska, 2020b; por. Michalska, 2020a; Wilczyńska i in., 2025).

Najważniejsze wnioski dotyczące pozycji społecznej kobiet są stosunkowo wyraźne. Po pierwsze, kobiety wiejskie przez cały analizowany okres odgrywały rolę fundamentalną dla podtrzymywania życia wiejskiego, zarówno w wymiarze

rodzinnym, jak i gospodarczym. To one w dużej mierze łączyły gospodarstwo, dom, wychowanie, opiekę i codzienną organizację życia. Po drugie, ich praca pozostawała przez długi czas niedoszacowana i słabiej uznawana społecznie, niż wynikałoby to z jej realnego znaczenia. Po trzecie, modernizacja i transformacja nie zniosły nierówności, lecz raczej zmieniły ich formę: tradycyjne podporządkowanie coraz częściej ustępowało miejsca bardziej złożonym relacjom między nowymi możliwościami a trwałością dawnych wzorów płci. Po czwarte, współczesne badania pokazują wyraźnie, że kobiety wiejskie są nie tylko grupą obciążoną strukturalnymi ograniczeniami, ale również grupą zdolną do działania, samoorganizacji, zarządzania i redefiniowania swojej pozycji społecznej (Bukraba-Rylska, 2021; Drąg i Gorlach, 2019; Knapik, 2008; Urbańska, 2021).

Nadal jednak pozostają wyraźne luki badawcze w tym obszarze. Przede wszystkim zbyt słabo rozpoznane są codzienne doświadczenia kobiet wiejskich poza głównym nurtem takich tematów jak praca, organizacje lokalne czy rodzina. Niewystarczająco opisane są kwestie: afektów, czasu wolnego, cielesności, zdrowia psychicznego, przemocy symbolicznej i codziennych strategii oporu. Badania zbyt rzadko łączą perspektywę gospodarstwa, rodziny i lokalnej wspólnoty z analizą własności, prawa do przestrzeni, migracji i relacji intymnych. Zbyt mało wiemy także o kobietach funkcjonujących poza najbardziej widzialnymi segmentami życia wiejskiego: kobietach starszych, samotnych, ubogich, pracujących niestabilnie, mieszkankach peryferii, kobietach spoza głównego modelu rodziny heteronormatywnej oraz pozostających poza organizacjami i instytucjami lokalnymi (Olejarczyk, 2022; Pięta-Szawara, 2019; Urbańska, 2021).

Dalsze badania powinny więc iść w kilku kierunkach. Potrzebne są przede wszystkim pogłębione badania jakościowe nad codziennością kobiet wiejskich, łączące analizę pracy, rodziny, ciała, emocji i lokalnej przynależności. Konieczne wydaje się także silniejsze rozwijanie perspektywy intersekcyjnej, pozwalającej badać kobiece doświadczenie nie tylko przez płeć, lecz również przez klasę, wiek, przestrzeń, typ gospodarstwa i pozycję na rynku pracy. Ważnym obszarem przyszłych badań pozostaje również związek między kobiecą aktywnością społeczną a realnym wpływem na lokalne struktury władzy, a także analiza nowych form kobiecego przywództwa i zarządzania zasobami gospodarstwa. Niemniej istotne są badania pokazujące, jak zmienia się pozycja kobiet wiejskich w warunkach dalszej europeizacji, kryzysów ekonomicznych, zmian klimatycznych i przebudowy rolnictwa.

Historia kwestii kobiecej w polskiej socjologii wsi jest więc historią przechodzenia od opisu kobiet jako zaplecza rodziny i gospodarstwa do ich analizy jako współtwórczyń nowoczesnej wsi – nadal uwikłanych w nierówności, ale niestanowiących już jedynie milczącego tła życia społecznego.

Bibliografia

- Bieja, M., Wójcikowska, K. (2015). O roli tradycji we współczesnej działalności kół gospodyń wiejskich. *Wiś i Rolnictwo*, 1.2(166.2), 97–109. <https://doi.org/10.53098/wir.2015.1.2.166.2/07>

- Bilewicz, A., Bukraba-Rylska, I. (2021). Deagrarianization in the making: The decline of family farming in central Poland, its roots and social consequences. *Journal of Rural Studies*, 88, 368–376. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.08.002>
- Brodziński, Z., Lewczuk, A. (1996). Aktualne kierunki i tendencje w rozwoju przedsiębiorczości kobiet wiejskich. *Wies i Rolnictwo*, 4(93), 102–116.
- Bryant, L., Pini, B. (2011). *Gender and rurality*. Routledge.
- Bukraba-Rylska, I. (2009). Polska wieś czasu transformacji: mity i rzeczywistość. *Wies i Rolnictwo*, 4(145), 29–49. <https://doi.org/10.53098/wir.2009.4.145/02>
- Bukraba-Rylska, I. (2021). O tak zwanym patriarchalizmie polskiej wsi. *Kultura Współczesna*, 4(116), 14–27. <https://doi.org/10.26112/kw.2021.116.02>
- Chałasiński, J. (1938). *Młode pokolenie chłopów*. Spółdzielnia Wydawnicza „Pomoc Oświatowa”.
- Chmielewska, B. (2015). Kobiety wiejskie kruszą „szklany sufit”. *Wies i Rolnictwo*, 1.2(166.2), 111–125.
- Chylek, E., Lewczuk, A. (1996). Społeczna sylwetka przedsiębiorczych kobiet wiejskich. *Wies i Rolnictwo*, 4(93), 86–101.
- Delcroix, C. (2019). How biographical studies and social experience of migration are still inspired by The Polish Peasant in Europe and America. *Przegląd Socjologiczny*, 68(4), 29–47. <https://doi.org/10.26485/PS/2019/68.4/2>
- Desperak, I. (2008). Gmina jako środowisko społeczno-politycznej aktywności kobiet wiejskich. W: J. Krzyszkowski (red.), *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Drag, Z., Gorlach, K. (2019). Polskie rolniczki jako menadżerki. *Studia Socjologiczne*, 4(235), 129–156.
- Dziekanowska, M. (2017). Activity of rural women as a driver of local growth. *Acta Innovations*, 24, 47–52.
- Dziekanowska, M. (2021). Tożsamość kół gospodyń wiejskich a rozwój lokalny. W: M. Dziekanowska, B. Szczepańska (red.), *Społeczności lokalne w procesach przemian*. NOMOS.
- Dziekanowska, M. (2025). Koła Gospodyń Wiejskich w PRL – działalność i znaczenie społeczne kobiet na wsi. W: M. Kłusek (red.), *Wies polska na przestrzeni wieków* (tom 3, s. 145–164) PTH i NIKiDW.
- Fedyszak-Radziejowska, B. (1996). Postawy kobiet wiejskich wobec przedsiębiorczości. *Wies i Rolnictwo*, 4(93), 30–39.
- Gajewska, M., Michalska, S. (2015). Poród i macierzyństwo na wsi – zmiany doświadczeń i ról kobiet wiejskich. *Wies i Rolnictwo*, 1.2(166.2), 35–50. <https://doi.org/10.53098/wir.2015.1.2.166.2/03>
- Gałąj, D. (1965). Kobieta w rodzinie chłopskiej. *Wies Współczesna*, 6(100), 64–74.
- Gałąj, D. (1968). Gospodarstwo chłopskie i kwestia chłopska w Polsce. W: J. Chałasiński (red.), *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej* (tom 5). LSW.
- Gałąj, D. (1986). *Być matką. Pamiętniki kobiet wiejskich*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Gorlach, K., Drag, Z., Nowak, P. (2012). Women on... combine harvesters? Women as farm operators in contemporary Poland. *Eastern European Countryside*, 18, 5–26. <https://doi.org/10.2478/v10130-012-0001-z>
- Górniak, K. (2015). Wiejskie kobiety w sytuacji ubóstwa – jak je widzą, jak je piszą. *Wies i Rolnictwo*, 1.2(166.2), 67–80. <https://doi.org/10.53098/wir.2015.1.2.166.2/05>
- Gutkowska, K. (2004). Kobiety wiejskie w procesie transformacji polskiej gospodarki. *Wies i Rolnictwo*, 1, 80–99.

- Halamska, M. (2011). The Polish Countryside in the Process of Transformation 1989–2009. *Polish Sociological Review*, 173, 35–54.
- Hanke, K. (2008). Strategie kobiet wiejskich w poszukiwaniu. W: J. Krzyszkowski (red.), *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Jagiello-Lysiowa, E. (red.). (1975). *Rola przeorana, dom piękny*. Książka i Wiedza.
- Kaczor-Pańków, G. (1996). Aktywność społeczno-zawodowa kobiet i ich rola w społeczności wiejskiej. *Wies i Rolnictwo*, 4(93), 12–21.
- Kinowska, Z. (2015). „Można zakasać rękawy”. *Aktywność obywatelska kobiet w środowisku lokalnym*. ISP PAN, Oficyna Naukowa.
- Kluba, J., Szczepańska, B., Uss-Lik, A. (2021). (Re)konstrukcja społeczno-kulturowych uwarunkowań zarządzania gospodarstwem rolnym przez kobiety. *Kultura Współczesna*, 4(116), 40–58. <https://doi.org/10.26112/kw.2021.116.04>
- Knapik, W. (2008). *Kobieta w wiejskiej społeczności lokalnej*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kocik, L. (1976). *Przeobrażenia funkcji współczesnej rodziny wiejskiej*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kocik, L. (1986). *Rodzina chłopska w procesie modernizowania się wsi polskiej*. Uniwersytet Jagielloński.
- Kozakiewicz, M. (1981). Kobieta wiejska wobec ról małżeńskich i rodzinnych. *Wies i Rolnictwo*, 2, 67–94.
- Kozakiewicz, M. (1982). Kobieta wiejska w procesie przemian społecznych. *Wies i Rolnictwo*, 4, 181–198.
- Krzyworzeka, A. (2021). „Do obory nie wejść”. Cicha rewolucja wśród kobiet wiejskich w Polsce w początkach XXI wieku. *Kultura Współczesna*, 4(116). <https://doi.org/10.26112/kw.2021.116.03>
- Little, J. (2014). The development of feminist perspectives in rural gender studies. W: B. Pini, B. Brandth, J. Little (red.), *Feminisms and ruralities* (s. 107–126). Lexington Books.
- Łaciak, B. (2015). Serialowy obraz kobiet wiejskich. *Wies i Rolnictwo*, 1.2(166.2), 23–41. <https://doi.org/10.53098/wir.2015.1.2.166.2/02>
- Marks-Krzyszkowska, M. (2021). Mieszkanki wsi wobec zarządzania gminą. *Kultura Współczesna*, 4(116), 75–89. <https://doi.org/10.26112/kw.2021.116.06>
- Matysiak, I. (2009). Koła gospodyń wiejskich i ich funkcje w kontekście specyfiki trzeciego sektora w wybranych społecznościach wiejskich. W: B. Budrowska (red.), *Kobiety – Feminizm – Demokracja*. Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk.
- Matysiak, I. (2013). Sołtysi i sołtyski o pełnionych rolach i motywach sprawowania funkcji w wybranych środowiskach wiejskich. *Wies i Rolnictwo*, 3(160), 138–152. <https://doi.org/10.53098/wir.2013.3.160/08>
- Matysiak, I. (2015a). The feminization of governance in rural communities in Poland: the case of village representatives (sołtysy). *Gender, Place and Culture* 22(5), 700–716. <http://dx.doi.org/10.1080/0966369X.2013.879104>
- Matysiak, I. (2015b). Kobiety rządzą polską wsią? Władza lokalna i płeć. *Wies i Rolnictwo*, 1.2(166.2), 127–145. <https://doi.org/10.53098/wir.2015.1.2.166.2/09>
- Matysiak, I. (2017). Between tradition and modernity: The case of rural women’s organizations in Poland. W: K. Jacobsson, E. Korolczuk (red.), *Civil Society Revisited: Lessons from Poland*. Berghahn Books.

- Michalska, S. (2013). Tradycyjne i nowe role kobiet wiejskich. *Wieś i Rolnictwo*, 2(159), 124–139. <https://doi.org/10.53098/wir.2013.2.159/08>
- Michalska, S. (2015). Evolution of social roles of rural women in Poland: Facilitating and constraining factors. W: K. Zajda, S. Michalska (red.), *Young Researchers and the Problems of Polish Rural Areas* (s. 83–100). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Michalska, S. (2019). Rodzina wiejska w genderowej perspektywie, czyli o sytuacji kobiet. W: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi* (tom 1, s. 287–321). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Michalska, S. (2020a). Women in the rural social structure: Aspects of social inequalities. *Polish Sociological Review*, 3(211), 363–377. <https://doi.org/10.26412/psr211.06>
- Michalska, S. (2020b). *Struktura społeczna a zmiany ról społecznych kobiet wiejskich*. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN i Scholar.
- Michalska-Żyła, A. (2008). Gotowość kobiet wiejskich do podjęcia pracy – uwarunkowania i perspektywy. W: J. Krzyszkowski (red.), *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Murdoch, J., Pratt, A. C. (1993). Rural studies: Modernism, postmodernism and the ‘post-rural’. *Journal of Rural Studies*, 9(4), 411–427.
- Mydlak, M. (1996). Społeczne uwarunkowania przedsiębiorczości kobiet wiejskich. *Wieś i Rolnictwo*, 4(93), 70–84.
- Niżyńska, A. (red.). (2011). *Kandydatki w wyborach samorządowych 2010*. ISP.
- Olejarczyk, K. (2022). Ile wiemy o mieszkankach wsi? Krytyczny przegląd stanu badań nad kobietami wiejskimi w Polsce. *Zeszyty Wiejskie*, 28(2), 101–124. <https://doi.org/10.18778/1506-6541.28.15>
- Ostrowski, L. (1998). Gospodarstwa rolne prowadzone przez kobiety. *Wieś i Rolnictwo*, 3, 119–131.
- Ostrowski, L. (1998). *Kobiety wiejskie – praca i warunki bytu*. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.
- Pawłowska, K. (2015). Kobieta wiejska w Pamiętnikach chłopów z lat 30. XX wieku. *Wieś i Rolnictwo*, 1.2(166.2), 51–65. <https://doi.org/10.53098/wir.2015.1.2.166.2/04>
- Pięta-Szawara, A. (2019). Milcząca nieobecność. Uczestnictwo polityczne kobiet na obszarach wiejskich. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica*, 68. <https://doi.org/10.18778/0208-600X.68.02>
- Rodak, O., Szawiel, J. (2015). „Kultura jest Babą”. Wizja animacji kultury na wsi w działaniach Stowarzyszenia Folkowisko. *Wieś i Rolnictwo*, 1.2(166.2), 157–162. <https://doi.org/10.53098/wir.2015.1.2.166.2/11>
- Rosner, A., Strykowska, M. (1998). Adaptacja kobiet wiejskich do warunków gospodarki rynkowej. *Kobieta i Biznes: akademicko-gospodarcze forum*, 6(3–4), 8–12.
- Sawicka, J. (1996). Koła gospodyń wiejskich jako społeczno-zawodowa organizacja kobiet. *Wieś i Rolnictwo*, 2(91), 75–88.
- Sawicka, J. (2012). Aktywność zawodowa kobiet wiejskich – perspektywa unijnej polityki równości szans. *Zeszyty Naukowe SGGW. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 8(57), 402–410.
- Sawicka, J. (red.). (1998). *Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich przez rozwój drobnej przedsiębiorczości. Tom I*. Fundacja Rozwój SGGW.
- Thomas, W. I., Znaniecki, F. (1918–1920). *The Polish peasant in Europe and America*. University of Chicago Press.
- Tryfan, B. (1968). *Pozycja społeczna kobiety wiejskiej. Studium badawcze na przykładzie rejonu plockiego*. Książka i Wiedza.

- Tryfan, B. (1976). *Rola kobiety wiejskiej*. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- Tryfan, B. (1981). *Kobiety wiejskie w procesach zmian społecznych*. IRWiR PAN.
- Tryfan, B. (1983). Społeczne skutki wieloaktywności kobiet wiejskich w Polsce. *Więś Współczesna*, 12.
- Tryfan, B. (1987). *Kwestia kobieca na wsi*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tryfan, B. (1995). Kobiety wiejskie a aktywność zawodowa, bezrobocie i przedsiębiorczość. *Więś i Rolnictwo*, 4.
- Tryfan, B., Rosner, A., Pięcek, B. (2003). *Kobiety wiejskie wobec zmian systemowych*. Polska Akademia Nauk, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa.
- Urbańska, S. (2018). Gender, Families, Social Change, and the Rural–Urban Discourse: The Polish Peasant in Europe and America as a Study of Fears and Fantasies Related to Modernisation, *Stan Rzeczy*, 2(15), 111–139. <https://doi.org/10.14394/srz.15.8>
- Urbańska, S. (2021). (Nie)mobilność, zamieszkiwanie oraz płeć w praktykach i dyskursach rozrodu w wiejskiej społeczności rolniczej gminy wschodniego Mazowsza. *Lud*, 105, 84–113. <https://doi.org/10.12775/lud105.2021.04>
- Wachowiak, A. (1999). Kobieta wiejska w Polsce w latach dziewięćdziesiątych. Wybrane aspekty charakterystyki socjologiczne. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 11, 51–63.
- Walerski, K. (2023). Modernizacja wsi na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski Ludowej w refleksji socjologicznej. *Przegląd Zachodniopomorski*, 38(67), 337–359. <https://doi.org/10.18276/pz.2023.38-15>
- Whatmore, S. (1991). *Farming Women: Gender, Work and Family Enterprise*. Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-11615-7>
- Wilczyńska, E., Dudek, M., Kryńska, K. (2025). Polskie rolniczki w XXI wieku – między konserwatyzmem a niewyartykułowaną emancypacją. *Przegląd Socjologiczny*, 74(2), 63–95. <https://doi.org/10.26485/PS/2025/74.2/8>
- Wrzochalska, A. (2015). Rola kobiet na obszarach wiejskich. *Więś i Rolnictwo*, 1.2(166.2), 11–20. <https://doi.org/10.53098/wir.2015.1.2.166.2/01>
- Zajda, K. (2015). Partycypacja polityczna kobiet wiejskich. *Więś i Rolnictwo*, 1.2(166.2), 81–95. <https://doi.org/10.53098/wir.2015.1.2.166.2/06>

FROM INVISIBILITY TO AGENCY: THE SOCIAL ROLES OF RURAL WOMEN FROM THE PERSPECTIVE OF POLISH RURAL SOCIOLOGY

ABSTRACT

This article reconstructs the ways in which the social roles of rural women have been conceptualized and analyses the evolution of the categories used to describe their social position in Polish rural sociology. The text is analytical and review-based, drawing on a critical analysis of the literature in the fields of rural sociology, research on rural women, and gender studies. The analysis focuses primarily on changes in how women's work, their place within the family and the household, power relations, access to resources, and forms of participation in social life have been conceptualized. It is shown that in earlier research trends, women were primarily viewed through the prism of family and household functions, whereas later studies increasingly

highlighted their overburdening with productive and reproductive work, limited autonomy, and the diversity of their social experiences. Political transformation and Poland's accession to the European Union broadened the scope of women's social, professional, and civic activity, whilst simultaneously changing the ways in which women's roles are studied: from a description of their functions within the family and household toward an analysis of agency, power relations, access to resources, and the diversity of rural women's experiences. The article concludes that the evolution of Polish rural sociology with regard to women's social roles can be described as a transition from the invisibility of women as autonomous subjects of analysis to an increasingly comprehensive recognition of their agency, while structural constraints persist. This shift coincided with broader paradigmatic changes in international rural sociology and with the growing importance of qualitative methods, which allowed for a better understanding of the experiences, agency, and diversity of roles of rural women.

Keywords: rural women, rural sociology, gender, women's agency, intersectionality